

نوع مقاله: پژوهشی

فصلنامه چشم انداز شهرهای آینده

www.jvfc.ir

دوره سوم، شماره دوم، پیاپی (۱۰)، تابستان ۱۴۰۱

صص ۷۹-۹۴

ارزیابی سناریوهای توسعه فضایی با رویکرد آینده پژوهی، مورد: منطقه آزاد ارس

مهدی ملازاده یامچی، دانشجوی دکترای گروه شهرسازی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

محمد رضا پورمحمدی، استاد گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران^۱

کریم حسین زاده دلیر، استاد استاد گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۶

چکیده

امروزه مناطق آزاد تجاری و صنعتی در ایران یکی از ابزارهای دولت ها برای تحقق راهبرد برونگرا در پارادایم جهانی شدن، بر بستر اقتصاد سیاسی فضا و از اصلیتترین کانونهای تمرکز حضور سرمایه گذاران محسوب میشود از بدو تشکیل مناطق آزاد زمین مهمترین عامل در بین دیگر عوامل تولید و تجارت مورد توجه می باشد و آنچه بعد از سپری شدن چندین دهه از تشکیل مناطق آزاد لازمه توجه است تغییر رویکرد در برنامه ریزی در این نواحی برای التیام مشکلات این مناطق می باشد در این مقاله با رویکرد آینده نگاری بعد از شناسایی مهمترین پیشرانهای توسعه، تدوین سناریوها، تدوین راهبردها، برنامه ریزی و سیاستگذاری برای رسیدن به سناریوهای مطلوب، فراهم گردیده است. روش تحقیق براساس روشهای جدید آینده پژوهی، تبیینی و برای جمع آوری اطلاعات از روش اسنادی و پویای محیطی استفاده شده است در مرحله اول، با روش پویای محیطی، ۵۱ متغیر در محیط نرم افزار میک مک در قالب ۴ گروه عامل (اقتصادی، سیاسی و نهادی، اجتماعی و گردشگری و کالبدی و محیطی) مؤثر بر وضعیت آینده توسعه فضایی محدوده منطقه آزاد ارس، شناسایی و در نهایت چگونگی تأثیرگذاری این عوامل بر یکدیگر و بر وضعیت آینده این سکونتگاهها با روشهای مستقیم و غیرمستقیم، تعداد ۱۳ عامل کلیدی، انتخاب شدند، که در آخر برای استخراج سناریوها از نرم افزار Scenario Wizard بهره گیری و با حذف سناریوهای ضعیف و سناریوهای با ناسازگاری بالا، در نهایت هفت سناریو مطلوب شناسایی که از بین آنها، سناریوهای اول و پنجم دارای بیشترین امتیاز مورد ارزیابی قرار گرفت.

واژگان کلیدی: توسعه فضایی، آینده پژوهی، سناریو، منطقه آزاد ارس، جلفا.

مقدمه

مناطق آزاد تجاری به‌واقع پدیده‌ای جدید سکونتگاهی و به‌عنوان نهادهای حقوقی و اقتصادی با ایجاد تسهیلاتی که از طریق حکومت، قوانین و مقرراتی انعطاف‌پذیرتر از قواعد حاکم بر سرزمین اصلی، محقق می‌شوند و درصدد ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاران داخلی یا خارجی جهت سرمایه‌گذاری در منطقه و حوزه‌ای که دولت مرکزی خواهان آن است می‌باشند در این مناطق، حاکمیت مسئولیت ایجاد زیرساخت‌های موردنیاز از جمله راه‌ها، آب، برق و غیره را بر عهده می‌گیرند. اگرچه این زیرساخت‌ها به‌تنهایی موجب هدایت توسعه نمی‌شوند، بلکه برای تولید توسعه به وجود می‌آیند (صادقیان، آرش: ۱۳۹۸ ص ۱۷). منطقه آزاد ارس به‌عنوان وسیع‌ترین منطقه مصوب و عملیاتی شده با چندین محدوده منفصل با موقعیت ارتباطی، با افزایش کارکرد صنعتی، برای رسیدن به حد مطلوب ارائه خدمات و تسهیل امور سرمایه‌گذاری به گسترش فضایی و توسعه کالبدی با تغییر فرآیندها، تغییرات کاربری زمین را پیش روی شهروندان به‌طور اعم و مدیران، برنامه‌ریزان و مدیران منطقه به‌طور اخص قراردادده است در واقع این مسئله از یک سو انبوهی جمعیت و از سوی دیگر ساختمان‌سازی صرف، بدون توجه به نیازهای حال و آینده و به عبارتی افزایش کاربری تجاری، مسکونی و تخصیص کمترین سرانه‌ها و فضاها به سایر کاربری‌ها بوده و همچنین پیشی گرفتن رشد بر توسعه یا تقدم مقیاس بر عملکرد و برتری کمیت بر کیفیت است (اسکندری، همکاران ۱۳۹۶: ۱۶۱). اما پژوهش‌های زیادی در مورد آینده پژوهی انجام شده است ولی با توجه به پیچیدگی روابط در مناطق آزاد جهت رسیدن به اهداف تعیین‌شده و مطلوب، ناگزیر از بررسی این روابط در بستر آینده‌پژوهی در منطقه آزاد ارس هستیم، در ایران و در خارج از کشور، در رساله دکتری پورمحمدی و زالی (۱۳۸۸)، محمد پور جابری (۱۳۹۶) و زحمتکش (۱۳۹۹) و لی پائوپه و همکارانش (۲۰۰۴) و ژنگ وان (۲۰۱۴) و جیین وانینگ (۲۰۱۳) و آستننیو (۲۰۲۰) مطالعاتی انجام شده است این تحقیقات اگرچه به لحاظ محتوایی پوشش خوبی به چهارچوب آینده‌نگاری منطقه‌ای است اما به لحاظ روش و شیوه‌های عملیاتی نواقصی قابل مشاهده بوده است. ویژگی عمده این تحقیقات، تعیین میزان توسعه‌یافتگی و نگرش خطی و نگاه تکنوکراتیک می‌باشد اما در این مقاله با کمی دقت در پیشران‌های حیاتی کشف شده و سناریوهای منتخب و تحلیل آنها با مشکلات متناوبه منطقه آزاد ارس می‌توان به صحت یافته‌ها و روش منتخب تحقیق پی برد در این تحقیق با روش‌های کیفی و کمی، سناریوهای مختلف به‌دست آمده است از بین آنها تعداد هفت سناریو شناسایی و به تجزیه و تحلیل هرکدام پرداخت شده است اما دکترین این مقاله را میتوان، در تغییر نگرش مدیریتی در منطقه آزاد ارس در خصوص برنامه ریزی و هدایت این روند به سمت چشم انداز سازی توسعه بر اساس تغییرات خارجی و منابع و استعداد های داخلی، خلاصه کرد.

مبانی نظری

نظریه‌ها و رویکردها (مناطق آزاد و آینده پژوهی)

زمان به‌صورت یک‌طرفه و بی‌بازگشت به‌پیش می‌رود؛ از گذشته شروع شد، لحظه کوتاهی، حال است و به‌سوی آینده حرکت می‌کند در جهت یافتن مسیر درست زندگی در جهان، تنها دانش واقعاً سودمند، دانش و معرفت نسبت به آینده است. این فرض از این حقیقت ناشی می‌شود که گذشته، دیگر وجود ندارد. گذشته خاتمه یافته است. گرچه وقتی حقایق بیشتری راجع به گذشته به دست می‌آوریم، درس‌های بیشتری می‌گیریم، به برداشت تازه‌ای از گذشته می‌رسیم و افکار خود را پیرامون آن اصلاح کنیم، اما حکایت آینده فرق می‌کند، زیرا آینده هنوز پیش نیامده است. آینده شاید در پرتو اراده و اقدامات ما ساخته شود. حتی می‌توان حوادث آتی را که خارج از کنترل آدمی است (در صورتی که پیش‌بینی شوند) به‌طور موفقیت‌آمیزی جرح و تعدیل کرد (اسالتر، ۱۳۸۶: ۱۷) با افزایش نرخ تغییرات و دگرگونی‌ها در سال‌های دهه‌ی ۱۹۷۰، دیگر روش‌های برنامه‌ریزی که بر پیش‌بینی آینده استوار بودند، جوابگوی نیاز سازمان‌ها نبودند. امروزه عدم قطعیت به یکی از عوامل مهم و اصلی مورد توجه بازرگانان و برنامه‌ریزان تبدیل شده است در این محیط سرشار از تغییر، بی‌ثباتی و آکنده از عدم قطعیت‌ها، تنها رویکرد و سیاستی که احتمال کسب موفقیت‌های بیشتری دارد تلاش برای «معماری آینده»

است (خزائی، ۱۳۸۶:۳) در دنیای امروز، آینده‌نگاری با اقبال فراوانی مواجه شده و کشورها، مناطق و شرکت‌های مختلف به‌طور منظم، منسجم و هماهنگ راجع به آینده مطلوب در جهانی که به‌صورت فزاینده به سمت پیچیده‌تر شدن در حرکت است، شروع به برنامه‌ریزی می‌نمایند (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۵:۱).

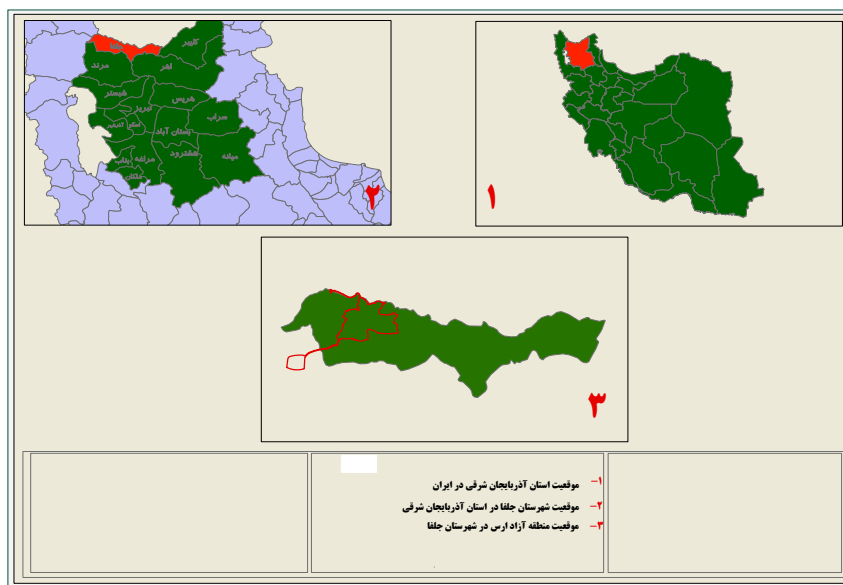
مبانی نظری این تحقیق برگرفته بین نظریه‌های مختلف نظریه پایه توسعه منطقه ای بوده و از طرف دیگر رویکرد تئوریک این تحقیق پایه مبانی فکری آینده‌نگاری و آینده پژوهی بنیان نهاده شده و از میان انواع آن که شامل آینده‌نگاریهای اعتراضی، خروجی و وفادارانه می‌باشد با اتکا به اهداف اسناد بالادستی، رویکرد آینده‌نگاری وفادارانه را انتخاب و مسیر تحقیق براساس پذیرش جامعیت این اسناد نهاده شد برنامه‌ریزی برای توسعه مناطق آزاد را می‌توان یکی از مصداق‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانست. کشورها با ایجاد مناطق آزاد اهداف خاصی را دنبال می‌کنند. امروزه مناطق آزاد اساساً بر پایه نظریه نئوکلاسیک بوده و دیدگاه غالب موافقان افزایش این مناطق بر حول این محور است که نهایتاً، نفع جامعه در سود سرمایه‌گذاری نهفته است اما در ایران افزایش کمی این مناطق بیشتر منطبق بر چانه زنی در نظام برنامه‌ریزی متمرکز و بخشی و بهره‌مندی از امتیازها قانونی در تولید، صادرات و معافیت‌های مالیاتی و به تبع آن ارزش افزوده زمین برای مناطق استوار است این هدف ممکن است در توسعه صادرات، تأمین ارز، رشد و توسعه یک منطقه، آزمایش ورود به اقتصاد بین‌الملل و ... شده باشد در حال حاضر مناطق آزاد به‌عنوان یک استراتژی سریع به‌منظور تحقق اهداف برنامه‌های توسعه ملی و منطقه ای ایران مطرح است هرکدام از مناطق با اهداف مختلفی از قبیل جذب سرمایه‌گذاری خارجی و ایجاد اشتغال بوده است در ایران تمام آرمان‌های مطرح شده در سند چشم‌انداز توسعه از وظایف قانونی و مسؤولیت‌های قانونی مناطق آزاد هست. توسعه این مناطق به‌عنوان یک پیش‌شرط اساسی برای عملکرد خوب بازارها و ایجاد شرایط جذاب سرمایه‌گذاری و تخصیص پایدار سرمایه‌گذاری‌های فیزیکی و بهبود کارایی سازمان‌ها و عملکردها، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که این موضوع در ماده یک قانون مناطق آزاد تجاری-صنعتی مصوب، سال ۱۳۷۲ به صراحت آورده شده است، اما در محدوده ارس از بدو تشکیل این منطقه، زمین و نحوه تصاحب برخورداری از زمین کاربری به عنوان مهمترین عامل در بین دیگر عوامل سرمایه‌گذاری و تجارت مورد توجه بوده است در مدت فعالیت و جذب سرمایه‌گذار در دوره ۱۵ ساله، مساحت اراضی ساخته شده در سالهای شکل‌گیری ارس شامل، ۲۹۴۸ هکتار بوده و در سال ۲۰۲۰ به ۴۵۶۰ هکتار افزایش یافته است که این تغییرات حاصل سیاست‌گذاری و نحوه نگرش و مدیریت) بر اساس طرح جامع (غیر مصوب) و از طرفی تغییر شتابزده اراضی زراعی و باغی با طی فرایند معمول درون سازی، با اختیارات حاصل از قوانین اداره مناطق آزاد (تبصره ذیل ماده هشت، نحوه استفاده از زمین و منابع ملی) و در جهت استفاده از مزیت‌های خاص منطقه آزاد در تجارت و واردات کالا می‌باشد. پس لزوم آگاهی از ساختار فضایی منطقه و دلایلی که از بدو شکل‌گیری منطقه آزاد بر چگونگی توسعه آن حاکم بوده، برای تبیین آینده آن ضرورت دارد و این مهم یکی از عوامل مهم تأثیرگذار در میزان موفقیت برنامه‌ریزان است. موضوع این مقاله در قالب توسعه منطقه‌ای و شامل محدوده منطقه آزاد ارس با قوانین خاص و نحوه اداره با قوانین مناطق آزاد می‌باشد در این راستا مهم‌ترین هدف این پژوهش ابتدا شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه و پس تدوین سناریوهای مؤثر بر وضعیت آینده توسعه فضایی منطقه آزاد ارس می‌باشد.

روش تحقیق

محدوده مورد مطالعه

منطقه آزاد ارس در شمالغرب ایران بعنوان وسیع‌ترین منطقه آزاد، عملیاتی شده ایران در نقطه صفر مرزی در مجاورت با کشورهای ارمنستان، آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان استقرار یافته است، که در ۱۳۳ کیلومتری شمال غرب تبریز که خود از قطب‌های علمی - صنعتی کشور به شمار می‌رود، واقع شده است. به لحاظ تاریخی این منطقه به جهت وجود تاسیسات گمرک و اولین خط آهن برقی و ارتباطات تجاری و فرهنگی با قفقاز از لحاظ تاریخی قابل توجهی دارد بر

اساس مصوبه هیات وزیران در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۷ به محدوده منطقه آزاد ارس شامل ۹۷۰۰ هکتار از اراضی منطقه می شد که براساس مصوبه بعدی هیات دولت، محدوده این منطقه به ۵۱ هزار هکتار شامل بخشهایی از ۲ شهرستان جلفا و خداآفرین افزایش یافت بر اساس مطالعات (نگارنده) که با استفاده از تصاویر ماهواره ای لندست ۸ & 7 برای مقطع زمانی ۱۵ ساله با تکنیک شی گرا برای سالهای ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ با تاکید بر تغییرات کاربری و توسعه فضایی صورت گرفته است در سالهای اولیه شکل گیری منطقه آزاد جلفا شامل ۲۹۴۸ هکتار و در سال ۲۰۱۹ به ۴۵۶۰ هکتار افزایش یافته است.

شکل ۱. موقعیت محدوده مصوب منطقه آزاد ارس

داده و روش کار

پژوهش حاضر از نظر هدف در دسته پژوهش‌های بنیادی-کاربردی قرار می‌گیرد که با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از رویکرد آینده‌پژوهی با چهارچوب نظری پارادایم هنجاری^۲ و با استفاده ترکیبی از مدل‌های کمی و کیفی این رویکرد انجام می‌شود روش تحقیق براساس روشهای جدید آینده پژوهی، تبیینی و برای جمع‌آوری اطلاعات از روش اسنادی و پویای محیطی استفاده شده است از ابزارهای مورد استفاده در این تحقیق پرسشنامه است که پس از طراحی و آزمون و تأیید روایی و پایایی توسط کارشناسان خبره تکمیل سی نفر با تخصص‌های مختلف در رشته هاس برنامه ریزی شهری، اقتصاد و جامعه شناسی از اساتید دانشگاه و کارکنان سازمان منطقه آزاد در واحد شهرسازی، بهره برداری و جهت جمع‌آوری اطلاعات توصیفی نیز با استفاده از برداشت‌های میدانی و مراجعه به نهادهای مرتبط با مدیریت شهری اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری گردید و سپس با استفاده از نرم‌افزارهای یاد شده شاخص‌ها و پیشران‌های حیاتی شناسایی شده و سناریوهای برتر شناسایی می‌شوند و همچنین با توجه به ماهیت این پژوهش، در این تحقیق از روش‌های دلفی، روش (تحلیل تأثیرات متقابل) ساختاری و روش سناریونویسی استفاده خواهد شد.

^۲ Normative

یافته‌های پژوهش

تحلیل سناریوهای منتخب و محتمل در آینده توسعه فضایی منطقه آزاد ارس

با توجه به اینکه نرم افزار میک مک ۱۰۰۷۲ وضعیت را برای آینده توسعه فضایی منطقه آزاد ارس متصور شده است، داده های مربوط به وضعیت‌های مختلف با نرم افزار سناریو ویزارد، احتمال وقوع ۷ سناریو را بیش از سایر سناریوها دانسته و احتمال وقوع سایر سناریوها را در حد بسیار ناچیز و وضعیت ارزیابی کرده است این سناریوها از هم کنشی بین وضعیت‌های هریک از عوامل در ارتباط با وضعیتها هر یک از عوامل دیگر استخراج می شوند اینک اتفاق افتادن یک وضعیت بر احتمال اتفاق افتادن یا تقویت و توانمندسازی وضعیت‌های دیگر و یا حتی محدود ساختن وضعیت‌های دیگر چه تأثیری می تواند داشته باشد پایه اصلی شکل گیری سناریوهاست که مستلزم لحاظ همزمان عوامل و وضعیت‌های بسیار پیچیده است که توان تحلیل آن از ذهن بشر خارج بوده و تنها پردازنده های هوشمند قادر به تحلیل همزمان آنها هستند. بررسیهای اولیه سناریوهای ۷ گانه حاکی از سیطره نسبی تعداد وضعیت‌های بحرانی در توسعه فضایی منطقه آزاد ارس می‌باشد، سپس سناریو های ایستا (ادامه وضع موجود) و در نهایت سناریوهای بسیار مطلوب، به ترتیب تعداد سناریوها را به خود اختصاص داده اند جهت تحلیل وضعیت‌های احتمالی توسعه فضایی منطقه آزاد ارس به تحلیل هر یک از سناریوهای محتمل پرداخته می شود جدول زیر که به ماتریس صفحه سناریو معروف است وضعیت‌های ممکن را به وضوح به تفکیک سناریو و عوامل کلیدی که با استفاده از نرم افزار MICMAC روش مستقیم و غیرمستقیم تکرار شدند از این عوامل بدست آمده، نشان می دهد. جدول (۱).

جدول ۱. وضعیت پیشران های حیاتی به تفکیک سناریو

سناریو دوم		سناریو اول	
شاخص کلیدی	وضعیت محتمل	شاخص کلیدی	وضعیت محتمل
جذب سرمایه	بحرانی	جذب سرمایه	بسیار مطلوب
تحریم‌های بین‌المللی	ادامه وضع موجود	تحریم‌های بین‌المللی	بسیار مطلوب
توسعه دشت‌های کشاورزی و گلخانه‌ای	بحرانی	توسعه دشت‌های کشاورزی و گلخانه‌ای	بحرانی
توسعه بخش صنعت	بحرانی	توسعه بخش صنعت	بسیار مطلوب
صادرات	ادامه وضع موجود	صادرات	بحرانی
قیمت زمین	ادامه وضع موجود	قیمت زمین	ادامه وضع موجود
توسعه شهری و روستایی	ادامه وضع موجود	توسعه شهری و روستایی	ادامه وضع موجود
روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز	بحرانی	روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز	بحرانی
رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق آزاد	بحرانی	رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق آزاد	بحرانی
زیرساخت‌های گردشگری	بسیار مطلوب	زیرساخت‌های گردشگری	بسیار مطلوب
رونق تجارت	ادامه وضع موجود	رونق تجارت	بسیار مطلوب
تسهیل در واردات	بسیار مطلوب	تسهیل در واردات	بسیار مطلوب
مناقشه قره‌باغ و روند صلح در مناطق آزادشده	بحرانی	مناقشه قره‌باغ و روند صلح در مناطق آزادشده	بحرانی
سناریو چهارم		سناریو سوم	
شاخص کلیدی	وضعیت محتمل	شاخص کلیدی	وضعیت محتمل
جذب سرمایه	بسیار مطلوب	جذب سرمایه	بحرانی
تحریم‌های بین‌المللی	بسیار مطلوب	تحریم‌های بین‌المللی	ادامه وضع موجود
توسعه دشت‌های کشاورزی و گلخانه‌ای	بحرانی	توسعه دشت‌های کشاورزی و گلخانه‌ای	بحرانی
توسعه بخش صنعت	بسیار مطلوب	توسعه بخش صنعت	بحرانی
صادرات	بحرانی	صادرات	بحرانی
قیمت زمین	ادامه وضع موجود	قیمت زمین	ادامه وضع موجود

ادامه وضع موجود	توسعه شهری و روستایی	ادامه وضع موجود	توسعه شهری و روستایی
بحرانی	روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز	بحرانی	روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز
بحرانی	رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق آزاد	بحرانی	رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق آزاد
بسیار مطلوب	زیرساخت‌های گردشگری	بسیار مطلوب	زیرساخت‌های گردشگری
ادامه وضع موجود	رونق تجارت	بسیار مطلوب	رونق تجارت
بحرانی	تسهیل در واردات	بحرانی	تسهیل در واردات
بحرانی	مناقشه قره‌باغ و روند صلح در مناطق آزادشده	بحرانی	مناقشه قره‌باغ و روند صلح در مناطق آزادشده
سناریو پنجم		سناریو ششم	
وضعیت محتمل	شاخص کلیدی	وضعیت محتمل	شاخص کلیدی
بسیار مطلوب	جذب سرمایه	بسیار مطلوب	جذب سرمایه
ادامه وضع موجود	تحریم‌های بین‌المللی	ادامه وضع موجود	تحریم‌های بین‌المللی
بسیار مطلوب	توسعه دشت‌های کشاورزی و گلخانه‌ای	بحرانی	توسعه دشت‌های کشاورزی و گلخانه‌ای
ادامه وضع موجود	توسعه بخش صنعت	ادامه وضع موجود	توسعه بخش صنعت
بحرانی	صادرات	بحرانی	صادرات
ادامه وضع موجود	قیمت زمین	ادامه وضع موجود	قیمت زمین
ادامه وضع موجود	توسعه شهری و روستایی	ادامه وضع موجود	توسعه شهری و روستایی
بسیار مطلوب	روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز	بسیار مطلوب	روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز
بحرانی	رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق آزاد	بحرانی	رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق آزاد
بسیار مطلوب	زیرساخت‌های گردشگری	بسیار مطلوب	زیرساخت‌های گردشگری
ادامه وضع موجود	رونق تجارت	ادامه وضع موجود	رونق تجارت
بحرانی	تسهیل در واردات	بحرانی	تسهیل در واردات
بحرانی	مناقشه قره‌باغ و روند صلح در مناطق آزادشده	بحرانی	مناقشه قره‌باغ و روند صلح در مناطق آزادشده
سناریو هفتم			
وضعیت محتمل	شاخص کلیدی		
بسیار مطلوب	جذب سرمایه		
ادامه وضع موجود	تحریم‌های بین‌المللی		
بحرانی	توسعه دشت‌های کشاورزی و گلخانه‌ای		
بسیار مطلوب	توسعه بخش صنعت		
بحرانی	صادرات		
ادامه وضع موجود	قیمت زمین		
ادامه وضع موجود	توسعه شهری و روستایی		
بحرانی	روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز		
بحرانی	رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق آزاد		
بسیار مطلوب	زیرساخت‌های گردشگری		
ادامه وضع موجود	رونق تجارت		
بحرانی	تسهیل در واردات		
بحرانی	مناقشه قره‌باغ و روند صلح در مناطق آزادشده		

درک کیفی از صفحه سناریوها از طریق جایگزینی وضعیتها با طیفی از عناوین بسیار مطلوب تا بحرانی انجام پذیرفت تا وضعیت توسعه فضایی منطقه آزاد ارس را به تفکیک سناریو و هر عامل کلیدی به طور شفاف نشان دهد. برای درک وضعیتها براساس امتیازی که به هریک از وضعیتها بین ۳ تا ۳- داده شده است نسبت به جایگزینی اعداد به

جای وضعیتها اقدام گردید تا زمینه درک کمی از صفحه سناریوها نیز فراهم شود. بنابراین عدد ۳ به جای سناریوها کاملاً مطلوب، ۱ ادامه وضع موجود و ۳- به جای سناریوهای بحرانی جایگذاری شده است مجموع اعداد برای هر سناریو در جدول زیر نشان داده شده است همانطور که مشخص شده است، سناریوهای اول و پنجم دارای بیشتر امتیاز می‌باشد.

اما سناریوی اول و پنجم سناریوهایی هستند که موقعیت مطلوبی را برای توسعه فضایی منطقه آزاد ارس نشان می‌دهند سناریوی اول و پنجم با تحقق ۶۰٪ از مطلوبیت تعریف شده را به خود اختصاص داده اند این در حالی است که در صورت تحقق این سناریوها بطور کامل هنوز با مطلوبیت کامل ۱۰۰٪ درصد فاصله وجود دارد زمانی می‌توان گفت توسعه فضایی منطقه آزاد ارس در آینده کامل محقق خواهد شد که تمام وضعیت‌های تعریف شده به مطلوبیت کامل برسند در نهایت سناریوهای دوم و سوم با حداقل مطلوبیت (مطلوبیت منفی و بحرانی) در آخرین درجه مطلوبیت قرار دارند. تعداد ۵ سناریو روندهای نامطلوب را با امتیازهای منفی نشان می‌دهند. نکته مهم این است که تعداد سناریوها با امتیازهای منفی در این پژوهش تقریباً دو برابر امتیازهای مثبت است که این نشان دهنده حرکت توسعه فضایی منطقه آزاد ارس به سمت ناپایداری است.

گروه‌بندی و تحلیل سناریوهای منتخب

در مجموع ۷ سناریوی باور کردنی را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد که هر یک از گروهها شامل چند سناریو با ویژگیهای تقریباً مشترک، با تفاوت کم در یک یا چند وضعیت از میان ۱۳ عامل کلیدی هستند که این گروهها به شرح زیر می‌باشند:

- سناریوهای مطلوب شامل سناریوهای اول و پنجم
- سناریوهای ایستا و وضع موجود با روند بسیار آرام شامل سناریوهای چهارم و ششم
- سناریوهای بحرانی سناریوهای دوم، سوم و هفتم

سناریوهای گروه اول

چنانچه گفته شد این گروه شامل سناریوهای اول و پنجم است که درصد مطلوبیت این گروه بالای ۵۰٪ درصد است و اکثر شاخص‌ها در حالت بسیار مطلوب قرار دارند چنانچه امتیاز این گروه سناریوها با مطلوبیت ۶۰٪ درصد و امتیاز ۵ است در این مقاله بطور خلاصه و رعایت حجم مطالب از آوردن تک تک سناریوها صرف نظر میشود و فقط سناریو گروه اول آورده شده است.

ویژگیهای اصلی این گروه سناریو: جذب سرمایه‌گذاری خارجی وخصوصاً کشورهای اروپایی، رفع تمامی تحریم‌های بین‌المللی، ادامه فازهای توسعه سایت‌های گلخانه‌ای و صادرات محصولات به دیگر کشورها بعلاوه روسیه، افزایش فازهای صنعتی و ایجاد کارخانه‌های تولیدی، کاهش صادرات محصولات به روسیه و ترکیه، کاهش قیمت زمین به عنوان مهمترین عامل تولید، مدیریت یکپارچه محدوده منطقه آزاد شامل محدودهای شهری و روستایی، روابط مناسب با همه کشورهای حوزه قفقاز خصوصاً با آذربایجان و ترکیه و گرجستان و سرمایه‌گذاری اقتصادی مشترک، عدم توجه به موضوع رقابت و جذب سرمایه‌گذاری و عدم رعایت فاکتورهای جذب سرمایه گذار در رقابت با دیگر مناطق، ایجاد ارتباط ریلی و صادرات به اروپا و ترکیه، کاهش عوارض واردات اجناس مختلف و خوردو سواری و سنگین، ادامه مناقشه و رقابت فرسایشی ایران و ترکیه و روسیه در قره باغ و جذب سرمایه و توسعه زیر ساخت‌های گردشگری. جدول (۲).

جدول ۲. مجموع امتیاز سناریوها بر اساس حالت‌های ۳ گانه

سناریو	جذب سرمایه	تحریم‌های بین‌المللی	گلخانه‌ها	توسعه دست‌های کشاورزی و	توسعه بخش صنعت	صادرات	قیمت زمین	توسعه شهری و روستایی	هوا و قفقاز	روابط دیپلماتیک با کشورهای	آباد	رقابت منطقه‌ای با سایر مناطق	زیرساخت‌های گردشگری	رونق تجارت	تسهیل در واردات	مناقشه قریباغ	جمع
سناریو اول	۳	۳	-۳	۳	۳	-۳	۱	۱	-۳	۱	-۳	۳	۳	۳	۳	-۳	۵
سناریو دوم	-۳	۱	-۳	-۳	-۳	۱	۱	۱	۱	۱	-۳	۳	۱	۱	۳	-۳	-۷
سناریو سوم	-۳	۱	-۳	-۳	-۳	-۳	۱	۱	۱	۱	-۳	۳	۱	۱	-۳	-۳	-۱۷
سناریو چهارم	۳	۳	-۳	۳	۳	-۳	۱	۱	-۳	۱	-۳	۳	۳	۳	-۳	-۳	-۱
سناریو پنجم	۳	۱	۳	۳	۱	-۳	۱	۱	-۳	۳	-۳	۳	۳	۱	-۳	-۳	۵
سناریو ششم	۳	۱	-۳	۱	۱	-۳	۱	۱	-۳	۳	-۳	۳	۳	۱	-۳	-۳	-۱
سناریو هفتم	۳	۱	-۳	۳	۳	-۳	۱	۱	-۳	۳	-۳	۳	۳	۱	-۳	-۳	-۵

از بین سناریوهای هفت گانه، سناریوی اول و پنجم سناریوهایی هستند که موقعیت مطلوبی را برای توسعه فضایی منطقه آزاد ارس نشان می‌دهند سناریوی اول و پنجم با تحقق ۶۰٪ از مطلوبیت تعریف شده را به خود اختصاص داده‌اند این در حالی است که در صورت تحقق این سناریوها به‌طور کامل هنوز با مطلوبیت کامل ۱۰۰ درصد فاصله وجود دارد زمانی می‌توان گفت توسعه فضایی منطقه آزاد ارس در آینده کامل محقق خواهد شد که تمام وضعیت‌های تعریف شده به مطلوبیت کامل برسند. در نهایت سناریوهای دوم و سوم با حداقل مطلوبیت (مطلوبیت منفی و بحرانی) در آخرین درجه مطلوبیت قرار دارند. تعداد ۵ سناریو روندهای نامطلوب را با امتیازهای منفی نشان می‌دهند نکته مهم این است که تعداد سناریوها با امتیازهای منفی در این پژوهش تقریباً دو برابر امتیازهای مثبت است که این نشان‌دهنده حرکت توسعه فضایی منطقه آزاد ارس به سمت ناپایداری است. جدول (۳).

جدول (۳). سناریوهای گروه اول

گروه	وضعیت	سناریو	امتیاز	میانگین	ویژگی
اول	مطلوب	اول	۵	۰,۴	جذب سرمایه‌گذاری خارجی و خصوصاً کشورهای اروپایی رفع تمامی تحریم‌های بین‌المللی قطع صادرات محصولات به روسیه افزایش فازهای صنعتی و ایجاد کارخانه‌های تولیدی کاهش صادرات محصولات به روسیه و ترکیه قیمت‌گذاری زمین‌های سایت‌های مختلف با شاخص‌های ثابت گسترش ساخت و سازها در محدوده‌های شهر و روستا بحرانی شدن مناسبات با ترکیه و آذربایجان عدم توجه به موضوع رقابت و جذب سرمایه‌گذاری و عدم رعایت فاکتورهای جذب سرمایه گذار در رقابت با دیگر مناطق. جذب سرمایه و توسعه زیرساخت‌های گردشگری ایجاد ارتباط ریلی و صادرات به اروپا و ترکیه کاهش عوارض واردات اجناس مختلف و خوردو سواری و سنگین ادامه مناقشه و رقابت فرسایشی ایران و ترکیه و روسیه در قره باغ

<p>جذب سرمایه‌گذاری خارجی و خصوصاً کشورهای اروپایی قرار گرفتن در شرایط تحریمی فعلی ادامه فازهای توسعه سایت‌های گلخانه‌ای و صادرات محصولات به دیگر کشورها بعلاوه روسیه. ادامه فعالیت اقتصادی و تولیدی در فازهای صنعتی کاهش صادرات محصولات به روسیه و ترکیه قیمت گذاری زمین های سایت‌های مختلف با شاخص های ثابت گسترش ساخت و سازها در محدوده‌های شهر و روستا روابط مناسب با همه کشورهای حوزه قفقاز خصوصاً با آذربایجان و ترکیه و گرجستان و سرمایه‌گذاری اقتصادی مشترک. عدم توجه به موضوع رقابت و جذب سرمایه‌گذاری و عدم رعایت فاکتورهای جذب سرمایه گذار در رقابت با دیگر مناطق. جذب سرمایه و توسعه زیر ساخت های گردشگری مراودات تجاری با نخجوان و ترکیه کاهش سهم منطقه آزاد در کالای حمل مسافری ادامه مناقشه و رقابت فرسایشی ایران و ترکیه و روسیه در قره باغ</p>	۰,۴	۵	دوم	
---	-----	---	-----	--

بررسی وضعیت عوامل کلیدی در سناریوها توسعه فضایی منطقه آزاد ارس

در این پژوهش از بین ۵۱ عامل مؤثر بر فرایند توسعه فضایی منطقه آزاد ارس ۱۳ عامل در نرم افزار میک مک و با روش تحلیل اثرات متقاطع به عنوان عوامل پیشران انتخاب گردیده اند که در بخش سناریونویسی ابعاد این عوامل مورد بررسی قرار گرفت در این قسمت تحلیل عوامل کلیدی از نظر وضعیت آنها در صحنه مورد بحث قرار گرفت به طوری که اگر شرایط بسیار مطلوب، ایستا و بحرانی را با امتیازهای طیفی از نمرات (۳ تا -۳) در هر عامل کلیدی و برای کل سناریوهای ۷ گانه جمع بزینم میانگین آنها نشان دهنده وضعیت کلی عامل در آینده پیش روی توسعه فضایی منطقه آزاد ارس خواهد بود. پس در بین عوامل کلیدی شاخص زیرساخت های گردشگری با امتیاز ۲۱ و میانگین ۳ بیشترین مطلوبیت را دارد که ایجاد چندین هتل و کاربریهای گردشگری به همراه سرمایه‌گذاری سازمان منطقه آزاد ارس در زیرساختهای گردشگری و تفریحی گواهی بر این تایید کننده است و پیش بینی می شود روند جذب سرمایه در این مسیر به جهت روند حمایت مالی دولت ها در ایجاد مراکز گردشگری در آینده هم ادامه دار باشد پس از این شاخص؛ عامل جذب سرمایه با امتیاز ۹ و میانگین ۰,۷ و توسعه بخش صنعت با امتیاز ۵ و میانگین ۰,۴ به عنوان مطلوب ترین پیشران های حیاتی از وضعیت مطلوبتری برخوردارند که جذب سرمایه گذار داخلی در این منطقه و دیگر مناطق آزاد به جهت مشوق های مالیاتی و برخورداری از امتیازهای خاص منطقه در صادرات و واردات مواد اولیه و نزدیکی به ترکیه، دور از انتظار نیست اما در خصوص شاخص های کلیدی ناپایدار و بحرانی می توان گفت اکثر شاخص ها در حالت بحرانی قرار دارند چنانچه بدترین وضعیت در بین شاخص ها مختص شاخص های نحوه برخورد ایران در مناقشه قره باغ و رقابت منطقه با سایر مناطق آزاد است چنانچه میانگین این شاخص -۳ است ادامه تنش ها در مناطق آزاده شده آذربایجان و نبود آینده‌ای روشن در روند صلح قره باغ در کنار نبود برنامه ریزی های مشخص و راهبردی در سطح کلان ایران در خصوص ماموریت های منطقه آزاد ارس و ماکو را می توان از مهمترین دلایل ناپایداری و بحرانی بودن این شاخص ها، خصوصاً کارکرد فراملی ضعیف منطقه آزاد ارس، دانست. جدول (۴).

جدول ۴. وضعیت شاخص های کلیدی در آینده منطقه آزاد ارس

میانگین	وضعیت عامل کلیدی در ترکیب سناریو	عامل کلیدی
۰,۷	۹	جذب سرمایه
۰,۸۵	-۱۱	تحریم های بین المللی
-۱,۱۵	-۱۵	توسعه دشت های کشاورزی و گلخانه ای
۰,۴	۵	توسعه بخش صنعت
-۱,۳	-۱۷	صادرات
۰,۵۳	۷	قیمت زمین
۰,۵۳	۷	توسعه شهری و روستایی
-۰,۷	-۹	روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز
-۳	-۲۱	رقابت منطقه ای با سایر مناطق آزاد
۳	۲۱	زیرساخت های گردشگری
۰,۸۴	۱۱	رونق تجارت
-۰,۷	-۹	تسهیل در واردات
-۳	-۲۱	مناقشه قره باغ و روند صلح در مناطق آزاد شده

با توجه به جدول فوق می توان نتیجه گیری کرد جهت توسعه فضایی بهینه منطقه آزاد ارس توجه به بهبود وضعیت شاخص های : توسعه دشت های کشاورزی و گلخانه ای، صادرات، روابط دیپلماتیک با کشورهای حوزه قفقاز، رقابت منطقه ای با سایر مناطق آزاد، تسهیل در واردات و حل پایدار مناقشه قره باغ و روند توسعه و صلح در مناطق آزاد شده الزامی است. چون شاخص ها مذکور در آستانه تبدیل به بحران هستند و ادامه روند مذکور مانع توسعه منطقه آزاد ارس می شود.

نتیجه گیری و پیشنهاد

هدف کلی تحقیق عبارت است از تدوین سناریوهای توسعه کالبدی و فیزیکی محدوده منطقه آزاد ارس بر اساس سند چشم انداز توسعه کشور و نظریه پایه توسعه در قالب هدف کلی و همچنین، اهداف فرعی و جزئی نیز دنبال میشود بعد از شناسایی عوامل کلیدی پیشران توسعه و مؤثر در وضعیت آینده توسعه فضایی منطقه آزاد ارس که از اهداف اولیه بیان شده در پژوهش بوده است، پس برای این منظور، ابتدا شناسایی تعداد ۵۱ عامل مؤثر انجام گرفت با جمع بندی، تلفیق و تدقیق آنها نهایتاً عوامل به چهار حوزه تقلیل یافت با استفاده از روش های دلفی و تحلیل اثرات متقاطع و سپس با نرم افزار MICMAC برای استخراج عوامل اصلی تأثیرگذار بر وضعیت آینده محیط مورد مطالعه، تحلیل شدند. براساس تعداد عوامل، ابعاد ماتریس ۵۱×۵۱ بود که در چهار حوزه مختلف تنظیم شده است. تعداد تکرارها را دو بار در نظر گرفته شد و درجه پرشدگی ماتریس ۴۷/۷۰ درصد است که نشان دهنده ضریب متوسطی میباشد که طبیعی به نظر میرسد و دلیل آن هم پراکنندگی متغیرهای مؤثر بر آینده توسعه فضایی منطقه آزاد ارس میباشد. از مجموع ۱۳۹۱ رابطه قابل ارزیابی در این ماتریس، ۱۵۲۵ رابطه عدد صفر، ۱۲۷۶ رابطه عدد یک، ۱۰۲ رابطه عدد دو، ۱۳ رابطه عدد سه بوده است از طرف دیگر ماتریس براساس شاخصهای آماری با دو بار چرخش دادهای از مطلوبیت و بهینه شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بوده که حاکی از روایی بالای پرسشنامه و پاسخهای آن است. ۳۹ وضعیت محتمل برای ۱۳ عامل پیشران طراحی گردیده است تعداد وضعیت های محتمل هر عامل بر اساس میزان پیچیدگی شرایط ۳ حالت (بسیار

مطلوب، ادامه وضع موجود و بحرانی) در نظر گرفته شده است با طراحی وضعیتها و تهیه ماتریس متقاطع ۳۹*۳۹، مجدداً همانند مرحله قبل در تعیین عوامل کلیدی، پرسشنامه ای تهیه و در اختیار متخصصان قرار گرفت متخصصین با طرح این سؤال که "اگر هر یک از وضعیت‌های ۳۳ گانه اتفاق بیفتند چه تأثیری بر وقوع و یا عدم وقوع سایر وضعیتها خواهد داشت؟" به تکمیل پرسشنامه بر اساس وزن دهی بین ۳ تا ۳- میزان تأثیرگذاری هر کدام از وضعیتها را بر سیستم مشخص کردند برای استخراج سناریوها از نرم افزار Scenario Wizard بهره گیری شد با توجه به وسعت ماتریس و ابعاد آن به اندازه ۳۹*۳۹، را بر اساس داده های وارد شده پرسشنامه تحلیل و تعداد سناریوهای زیر را استخراج کرد:

- سناریوهای بسیار قوی: ۷ سناریو

- سناریو های با ناسازگاری بالا: ۶۶ سناریو

- سناریوهای ضعیف: ۹۹۹۹ سناریو

بعد از کاهش ابعاد احتمالی وقوع سناریوها از میان میلیونها سناریو به چند سناریو محتمل با احتمال وقوع بالاست نتایج حاکی است تعداد ۱۰۰۷۲ سناریو از بین روابط بدست آمد که از این میان سناریو های ضعیف و سناریو های با ناسازگاری بالا به دلیل ناسازگاری و حجم بالا غیر واقعی و غیر منطقی بودن حذف و در نهایت در جهت پاسخ به این سؤال، سناریو های بسیار قوی به تعداد ۷ سناریو به عنوان سناریو های مطلوب انتخاب شدند. همانطور که در متن مقاله مشخص شده است، سناریوهای اول و پنجم دارای بیشتر امتیاز می باشد از ویژگیهای اصلی این گروه سناریو: جذب سرمایه گذاری خارجی و خصوصاً کشورهای اروپایی، رفع تمامی تحریم‌های بین‌المللی، ادامه فازهای توسعه سایت‌های گلخانه‌ای و صادرات محصولات به دیگر کشورها بعلاوه روسیه، افزایش فازهای صنعتی و ایجاد کارخانه های تولیدی، کاهش صادرات محصولات به روسیه و ترکیه، کاهش قیمت زمین به عنوان مهمترین عامل تولید، مدیریت یکپارچه محدوده منطقه آزاد شامل محدودهای شهری و روستایی، روابط مناسب با همه کشورهای حوزه قفقاز خصوصاً با آذربایجان، ترکیه و گرجستان و سرمایه‌گذاری اقتصادی مشترک، توجه به موضوع رقابت و جذب سرمایه‌گذاری و عدم رعایت فاکتورهای جذب سرمایه گذار در رقابت با دیگر مناطق، ایجاد ارتباط ریلی و صادرات به اروپا و ترکیه، کاهش عوارض واردات اجناس مختلف و خودرو سواری و سنگین، ادامه مناقشه و رقابت فرسایشی ایران و ترکیه و روسیه در قره باغ و جذب سرمایه و توسعه زیر ساخت های گردشگری میباید اما نتیجه گیری و در تحلیل این سناریوها میتوان گفت هر چند سناریوی اول و پنجم با تحقق ۶۰٪ از مطلوبیت تعریف شده را به خود اختصاص داده اند اما در صورت تحقق این سناریوها بطور کامل هنوز با مطلوبیت کامل ۱۰۰ درصد فاصله وجود دارد زمانی می توان گفت توسعه فضایی مطلوب منطقه آزاد ارس در آینده کامل محقق خواهد شد که تمام وضعیت‌های تعریف شده به مطلوبیت کامل برسند نقطه قوت منطقه ارس در شاخص‌های چهارگانه، تولید و جذب سرمایه گذار داخلی است (به دلایل مختلف خصوصاً تسهیل فرایند واگذاری اراضی) که بر اساس مطالعات ارائه شده، رشد بیشتری هست؛ اما آنچه در عملکرد مناطق آزاد مشهود است، اینکه، فاصله زیادی با اهداف اولیه شکل گیری و جایگاه تعریف شده در طرح های بالادستی و در مقایسه با مناطق آزاد همجوار خصوصاً مناطق کشویه ترکیه است که نقش و کارکرد فراسرزمینی ایفا میکنند. اما در مناطق ایران ادامه این مسیر نمی‌تواند نتایج مثبت مورد انتظار منطبق با اهداف برای کشور ترسیم کند؛ اما قطعاً بدترین نتیجه‌گیری از عملکرد اقتصادی مناطق آزاد آن است که حیطه عملکرد مناطق آزاد و امتیازات آنها را کاهش داده یا محدود کنیم، بنابر این ضروری است نهادهای تصمیم‌ساز کشور و قانون گذار با رفع موانع و تثبیت برنامه ریزی غیرمتمرکز با دسترسی به بازار آزاد و عدم دخالت‌های سیاسی و رفع موانع و مشکلات ساختاری و درونی یا موانع و مشکلات بیرونی را شناسایی و مرتفع کنند تا مناطق آزاد کشور عموماً با توجه به وجود منابع سرشار انسانی، مادی و ظرفیت‌های بالقوه مالی و همچنین موقعیت منحصر به فرد اقلیمی و ژئوپلیتیک خود، بالاخص این منطقه با قرارگرفتن در شاهراه ارتباطات و تجارت بین‌الملل قفقاز و شرق اروپا و

قرارگیری در کریدورهای شمال-جنوب نقش آفرینی مناسبی در توسعه منطقه شمالغرب و پیشرفت کشور داشته باشد. در نهایت سناریو های دوم و سوم با حداقل مطلوبیت (مطلوبیت منفی و بحرانی) در آخرین درجه مطلوبیت قرار دارند. تعداد ۵ سناریو روندهای نامطلوب را با امتیازهای منفی نشان می دهد نکته مهم این است که تعداد سناریوها با امتیازهای منفی در این پژوهش تقریباً دو برابر امتیازهای مثبت است که این نشان دهنده حرکت توسعه فضایی منطقه آزاد ارس به سمت ناپایداری است.

در جمع بندی، این پژوهش می توان بیان کرد که موفقیت و دستیابی به اهداف تعریف شده برای شکل گیری منطقه آزاد ارس و رسیدن به توسعه بهینه فضایی در این منطقه به بازتعریف روابط عوامل و ارتباط پیش رانها وابسته است به عبارتی دیگر نگاه سیستمی و توجه همه جانبه به نیازهای واقعی بجای درخواست افراد و اشخاص و نگرش آینده محور و ایجاد مزیت نسبی به جای پروژه محوری در این منطقه در رفع تنگناها مفید خواهد بود و یقیناً توجه به عوامل تاثیر گذار و سناریوهای مختلف در پژوهش در توسعه موثر بوده و اما لزوم بسط و تبیین بیشتر نقش و عملکرد آینده مناطق آزاد خصوصاً منطقه ارس به جهت تحولات پیش با لحاظ تحولات منطقه قفقاز جنونی و آذربایجان و لزوم تعریف منافع و بسترسازی مناسب برای استفاده از ظرفیتهای بی همتا در این منطقه، پژوهش های دیگری را رهنمون می سازد.

پیشنهادات

جهت نیل به اهداف توسعه اقتصادی و فضایی در منطقه آزاد ارس بر اساس پیشران های حیاتی کشف شده پیشنهادات زیر را می توان مد نظر قرار داد:

۱- در مناطق آزاد عموماً مطابق مواد قانونی نحوه اداره مناطق آزاد و به تجویز ماده ۱۱ آن قانون، هرگونه صدور مجوز ایجاد بنا و تأسیسات و دیگر مجوزها از اختیارات منطقه آزاد است اما در ادامه ذکر شده که اگر متصدی مستقیم نداشته باشد که این مورد با بلا تکلیفی و چندگانگی در منطقه آزاد ارس شده است به علت تداخل محدوده مصوب منطقه آزاد با محدوده مورد عمل شهرداری جلفا، بعد از سپری شدن ۱۵ سال تا حال، تکالیف هر کدام مشخص نشده است و هدایت توسعه کالبدی و فضایی محدوده و اعمال ضوابط طرح های توسعه منطقه آزاد عملیاتی نمی شود این موضوع باعث اقدامات بخشی و غیر سیستمی و به تبع آن لجام گسیختگی و ناهنجاری کالبدی شهری گردیده است پس باید برای منطقه آزاد ارس و همچنین قشم که این مسئله گریبان گیر است، موضوع باید از طریق مراجع قانون گذاری اصلاح و رفع گردد.

۲- جذب سرمایه های خارجی و انتقال تکنولوژی به کشور از اهداف اولیه شکل گیری منطقه آزاد بوده و در اسناد بالادستی جزو تکالیف این منطقه بشمار می رفت اما در عمل موانع قانونی مثلاً در ابتدایی ترین عامل جذب سرمایه گذار، یعنی بحث اختصاص زمین برای تولید، مطابق تبصره ۱ ماده ۲۴، واگذاری و فروش به اتباع خارجی مطلقاً ممنوع قید شده است؛ یعنی هیچ چشم انداز روشنی برای جذب سرمایه گذران واقعی که دنبال سرمایه گذاری و انتقال تکنولوژی و دانش فنی با اهداف بلندمدت باشند وجود ندارد و در منطقه آزاد جلفا هم بدون توجه به مشوقها و اصول رقابت مناسب با مناطق آزاد کشورهای هم جوار خصوصاً ترکیه و گرجستان، این امر امکان پذیر نخواهد بود پس نگاه حاکمیت، بایددها و نبایدها در جذب سرمایه گذار در کل مناطق و خصوصاً این منطقه به جهت همجواری و رقابت با مناطق آزاد کشور ترکیه و گرجستان و تحولات آینده قفقاز، در برنامه های توسعه ای کشور (برنامه هفتم توسعه) باید اصلاح شود.

۳- استفاده از پتانسیل بالای کشاورزی منطقه همراه با آب فراوان رود ارس برای توسعه منطقه مهم است اما هدف گذاری روسیه و نگاه تک بعدی به بازار روسیه و نبود ارتباط با کشورهای خلیج فارس و عدم استفاده از ظرفیت های فرودگاهی ارس را در آینده، آسیب پذیر می کند و با این وضعیت نقش لجستیکی و زنجیره تامین منطقه آزاد که در ابتدا (صادرات خام) و یا در انتها (واردات محصولات نهایی و مصرفی)، بهتر نخواهد شد.

۴- استفاده از پتانسیل‌های متنوع گردشگری منطقه من جمله ژئوسایت ارس در جذب گردشگران خارجی و افزایش ارز آوری را خواهد داشت اما رسیدن به این درآمد از طریق گردشگران خارجی از اختیارات مناطق آزاد نیست در واقع منطقه ارس بهره‌ای از توریسم خارجی ندارد و گردشگری بین استانی باید با کمک به زیرساخت‌های ارتباطی و عرضه محصولات نهایی و مصرفی برای گردشگری روزانه، تسهیل کرد.

۵- برنامه‌ریزی دقیق و استفاده از طرح‌های توسعه شهری خصوصاً لزوم پیگیری تصویب نهایی طرح جامع منطقه و طرح‌های توسعه‌ای، مهم‌ترین عامل انحراف از اصول ساخت‌وسازها و ضوابط شهرسازی عدم طرح جامع مصوب است چون مدیران عامل و مسئولان مناطق، حسب ماده قانونی بر اساس ماده ۲۴ قانون و ماده ۸ آیین‌نامه اجرایی نحوه استفاده از زمین بعد تصویب نهایی مجوز به تبعیت و رعایت الزامات آن طرح‌ها در واگذاری زمین در مناطق آزاد، خواهند بود و به همین خاطر در مناطق آزاد کشور میل و رغبتی برای تصویب نهایی نمی‌باشد.

۶- طبق ماده ۶۵ احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور، مدیران عامل در مناطق آزاد بالاترین مقام اجرایی محسوب می‌شوند و لازم است همه ارگان‌ها و ادارات با مدیرعامل هر منطقه هماهنگ شوند در واقع با اجرایی شدن این ماده در منطقه و تقویت اراده حاکمیت برای اجرای این روش امیدواری به مدیریت یکپارچه، مدل مدیریت منطقه‌ای و مدیریت واحد منطقه بیشتر می‌شود و مشکلات زیادی از مناطق آزاد مرتفع می‌شود به عبارتی چنانچه تصمیمات سرمایه‌گذاری و حمایت از سرمایه‌گذار و اخذ عوارض یا میزان ورود کالا به سرزمین اصلی در خود مناطق، تصمیم‌گیری شود در واقع روش مدیریت منطقه‌ای در این منطقه و دیگر مناطق آزموده خواهد شد و یقیناً راهی به مدیریت عدم تمرکز بوده و واگذاری اختیارات با مناطق، مهیا می‌گردد.

۷- با توجه به اینکه اعطای معافیت‌های مالیاتی به عنوان مشوق، یکی از راهبردهای بسیار مهم در جذب سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی و شیوه متداول و موفق همه مناطق آزاد جهان است و بعضی از مناطق آزاد منطقه، معافیت‌های بلندمدت یا دائم مالیاتی را برای سرمایه‌گذاران اعمال می‌کنند، آیین‌نامه جدید معافیت مالیاتی مناطق آزاد که در آن بر اساس روند و راهبرد جامع و اهداف هر یک از مناطق، مقدار، زمان و نوع معافیت فعالیت‌های مشمول معافیت مالیاتی در هر یک از مناطق را تعیین می‌کند، در قالب برنامه هفتم توسعه و یا احکام دائمی برنامه‌های توسعه به تصویب مجلس شورای اسلامی برسد و همچنین برای حصول اطمینان سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی به عدم تغییر این قانون در کوتاه‌مدت، به ممانعت و عدم تغییر آن در یک بازه زمانی ۲۵ ساله تاکید شود.

۸- در بین پیشرانهای توسعه ۱۳ گانه تعیین شده متن مقاله، یکی از عوامل موثر در توسعه آینده که باید بیشتر توجه شود عامل، نقش فراملی منطقه آزاد ارس است پس استفاده از دیپلماسی فعال منطقه‌ای بر اساس واقعیت‌های فرهنگی، جمعیتی و اقتصادی دو طرف رود ارس در جهت میانجی‌گری در منطقه قره‌باغ آذربایجان و حضور فعال به عنوان یکی از شرکای اصلی جمهوری آذربایجان جهت بازسازی این منطقه بر اساس استعدادهای معدنی، صنعتی و خدمات مهندسی منطقه آزاد ارس.

۹- تبدیل منطقه آزاد ارس به هاب ترانزیتی منطقه اوراسیا و استفاده از ظرفیت ترانزیتی جاده‌ای ایجابی و بخصوص ترانزیت ریلی با آزادسازی مسیر ریلی نخجوان-باکو.

منابع

- ۱- اصغریور، محمدجواد (۱۳۸۲)؛ تصمیم‌گیری گروهی و نظریه بازی‌ها با نگرش تحقیق در عملیات، تهران، دانشگاه تهران.
- ۲- افتخاری، عبدالرضا؛ بهزادنسب، جانعلی (۱۳۸۳)؛ برنامه‌ریزی ارتباطی، رویکردی انتقادی به نظریه برنامه‌ریزی (با تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی)، نشریه مدرس علوم انسانی، (شماره ۱۸، صص ۲۲-۱).
- ۳- آقازاده، صمد (۱۳۹۱)، بررسی نقش منطقه آزاد ارس در توسعه فیزیکی شهر جلفا، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز، تبریز.

- ۴- آلمندینگر، فیلیپ (۱۳۸۹): نظریه‌ی برنامه‌ریزی، ترجمه‌ی الهام بهمن تیموری، انتشارات آذرخش تهران.
- ۵- انجمن آینده‌نگری ایران، ۱۳۹۰، هدف آینده‌پژوهی، نشریه الکترونیکی انجمن آینده‌نگری ایران، شماره ۱۱ و ۱۲
- ۶- ایکاف، راسل (۱۳۹۵) برنامه‌ریزی تعاملی مدیریت هماهنگ با تحول برای ساختن آینده سازمان، ترجمه سهراب خلیلی شورینی، چاپ هفتم، نشر مرکز، تهران.
- ۷- بنیاد توسعه فردا (۱۳۸۴): روش‌های آینده‌پژوهی تکنولوژی، چاپ گلباران، تهران.
- ۸- بهشتی، محمدباقر؛ زالی، نادر (۱۳۹۰) شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای بارویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو: مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی، مدرس علوم انسانی - برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۱ (۱۵)، صص. ۶۳-۴۱.
- ۹- پایا، علی (۱۳۸۲)، ملاحظاتی شتابزده در باب معرفت‌شناسی آینده‌پژوهی، نخستین کارگاه آینده‌اندیشی: معرفت‌شناسی، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور و موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران.
- ۱۰- پهلوانی، مصیب، دهمرده قلعه نو، نظر ۱۳۸۷. ارزیابی وضعیت بازارچه‌های مرزی سیستان و بلوچستان در قالب برنامه‌های توسعه کشور، سیستان و بلوچستان، انتشارات دانشکده اقتصاد و علوم دارایی.
- ۱۱- پورمحمدی، م؛ جمالی، ف؛ زمانی، ۱۳۸۷ ارزیابی گسترش فضایی-کالبدی شهر زنجان با تأکید بر تغییرات کاربری زمین، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۱۹، صص ۱-۱۳.
- ۱۲- حاجیانی، ابراهیم؛ همتی، علیرضا (۱۳۹۴)، مروری بر الگوهای تحلیل تأثیر متقابل و معرفی الگوی با منطق همبستگی، فصلنامه آینده‌پژوهی مدیریت، شماره ۱۰۲، صص ۸۵-۶۹.
- ۱۳- حسین زاده دلیر کریم، هوشیار ۱۳۸۵، دیدگاه‌ها، عوامل و عناصر مؤثر در توسعه فیزیکی شهرهای ایران، جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای ۱۳۸۵ شماره ۶
- ۱۴- خاکی، غلامرضا (۱۳۸۹)، گوهر مدیریت در صدف ادبیات، نشریه تدبیر، شماره ۲۱۷، صص ۶۹-۶۴
- ۱۵- خزایی، سعید (۱۳۸۴): روش‌های مطالعات آینده‌پژوهی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فن آوری، تهران.
- ۱۶- ال‌راک، پاملا ال؛ ستل، رابرت بی (۱۳۸۰)، پژوهش پیمایشی: رهنمودها و استراتژی‌هایی برای انجام دادن پیمایش، ترجمه مهراندخت نظام شهیدی، اردشیر امیدی محنه و محمود متحد، نشر آگه.
- ۱۷- رسولی، رضا، بایبوردی، اسماعیل و مالک دلیر (۱۳۹۱) سیاست‌های توسعه‌ی منطقه‌ای ترکیه در فرایند انطباق با اتحادیه‌ی اروپا، صص ۱۷-۱.
- ۱۸- روزبهان، محمود (۱۳۷۹) مبانی توسعه‌ی اقتصادی، تهران، انتشارات تابان، صص ۱۸۵-۱۸۷.
- ۱۹- زالی، نادر (۱۳۸۸): آینده‌پژوهی توسعه منطقه‌ای با استفاده از تکنیک سناریوسازی (نمونه موردی: استان آذربایجان شرقی)، رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.
- ۲۰- زالی، نادر (۱۳۹۲): آینده‌پژوهی راهبردی در برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای، پژوهش‌کده مطالعات راهبردی، تهران.
- ۲۱- زالی، نادر؛ زمانی‌پور، مسعود (۱۳۹۴) تحلیل سیستمی متغیرهای راهبردی توسعه منطقه‌ای در برنامه‌ریزی سناریو مبنا (مورد مطالعه: استان مازندران)، آمایش سرزمین، ۱ (۷)، صص. ۲۸-۱.
- ۲۲- سازمان منطقه آزاد ارس: مدیریت برنامه‌ریزی و بودجه، آمارنامه سال ۹۲، ۱۳۹۲
- ۲۳- سیف‌الدینی، فرانک و موسی پناهنده خواه (۱۳۸۹)، چالش‌ها و موانع برنامه‌ریزی توسعه‌ی منطقه‌ای در ایران، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، شماره ۷۳، صص ۸۹-۸۳.
- ۲۴- شفیعی، سونیا (۱۳۸۵)، تفاوت و رابطه میان آینده‌نگاری منطقه‌ای و آینده‌نگاری ملی، همایش آینده‌پژوهی، فناوری و چشم‌انداز توسعه، ۱ تا ۴ خرداد ماه، تهران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر
- ۲۵- طباطباییان، سید حبیب‌الله؛ قدیری، روح‌الله (۱۳۸۶): متغیرهای مؤثر بر انتخاب یک پروژه آینده‌پژوهی، فصلنامه علوم مدیریت ایران، سال دوم، شماره ۶، صص ۸۰-۵۵.
- ۲۶- عسگری، علی (۱۳۷۷)، درس‌هایی از تئوری برنامه‌ریزی ارتباطی برای برنامه‌ریزی توسعه در ایران، مجموعه مباحث و مقالات اولین همایش تدوین برنامه سوم توسعه کشور، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

- ۲۷- عنایت الله، سهیل (۱۳۸۸)، پرسش از آینده: آینده پژوهی به مثابه ابزار تحول سازمانی و اجتماعی، ترجمه مسعود منزوی، مرکز آینده پژوهی علوم و فن آوری دفاعی.
- ۲۸- عیسیایی تفرشی، محمد؛ یحیی پور، جمشید (۱۳۹۲)؛ تئوری دینفعان با رویکرد مقررات شرکت‌های سهامی ایران، فصلنامه بورس اوراق بهادار، سال ششم، شماره ۲۳، صص ۱۶۷-۱۳۹.
- ۲۹- فرشیدی، جواد (۱۳۹۳)، نقش مناطق آزاد در امر توسعه اقتصادی (منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس، شهر جلفا)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز، تبریز.
- ۳۰- فریدمن، جان (۱۳۸۷)؛ برنامه‌ریزی در حوزه عمومی از شناخت تا عمل، ترجمه عارف اقوامی مقدم، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- ۳۱- کاسوف، هانا؛ گابنر، رابرت (۱۳۹۵) روش‌های آینده‌اندیشی و تحلیل سناریو (مرور کلی، ارزیابی و معیارهای انتخاب)، ترجمه رامین ساعد موجشی و طاها ربانی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران.
- ۳۲- کامهیس، ماریوس (۱۳۷۹)، نظریه برنامه‌ریزی و فلسفه علم، ترجمه ناصرالدین غراب و حسن شفیعی، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲، صص ۳۵-۲۶.
- ۳۳- کلانتری، خلیل (۱۳۸۰)؛ برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوریا و تکنیکها)، انتشارات خوشبین، انوار دانش، تهران.
- ۳۴- کمپل، سوزان؛ فاینشتاین، سوزان (۱۳۸۸)؛ ساختار و مسائل نظریه‌ی برنامه‌ریزی، در کتاب نظریه‌ی برنامه‌ریزی شهری، ویراستاران کمپل، اسکات و فاینشتاین، سوزان، ترجمه‌ی عارف اقوامی مقدم، انتشارات آذرخش.
- ۳۵- لیندگرن، ماتس؛ هانس باند، هولد (۱۳۸۶)، طراحی سناریو پیوند بین آینده و راهبرد، ترجمه عزیز تاتاری، انتشارات مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، تهران.
- ۳۶- محمودی، بهزاد (۱۳۸۵)؛ معرفی آینده پژوهی و روش‌های آن (سلسله گزارشات آینده پژوهی- شماره ۱)، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- ۳۷- مردوخی، بایزید (۱۳۹۲)؛ روش‌شناسی آینده‌نگری، نشر نی، تهران.
- ۳۸- مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، سال ۱۳۸۵، طرح تدوین سند راهبردی توسعه منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس، جلد‌های ۱ و ۲ و ۳ و ۴.
- ۳۹- معاونت حقوقی ریاست جمهوری، مجموعه قوانین و مقررات مناطق آزاد تجاری و صنعتی و مناطق ویژه اقتصادی، خرداد ۱۳۹۱، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین.
- ۴۰- ناظمی، امیر (۱۳۸۵)؛ آینده پژوهی منطقه‌ای به مثابه آمایش سرزمین، همایش آینده پژوهی فن آوری و چشم‌انداز توسعه، دانشگاه امیرکبیر.
- ۴۱- ناظمی، امیر؛ قدیری، روح‌الله (۱۳۸۵)؛ آینده پژوهی از مفهوم تا اجرا، چاپ اول، انتشارات مرکز صنایع نوین، تهران.
- ۴۲- نعیمی، کیومرث؛ پورمحمدی، محمدرضا (۱۳۹۵)؛ شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده سکونتگاه‌های فرودست شهری سندانج با تأکید بر کاربرد آینده پژوهی، فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۲۰، صص ۶۴-۵۳.
- 43- Adesida, O. (1994) Futures Studies in AFRICA, *Futures*, 26 (9), pp. 884-890.
- 44- Albrechts, L. (2004) Shifts in Strategic Spatial Planning? Some Evidence from Europe and Australia, *Environment and Planning*, 38 (6), pp.1149-1170.
- 45- Amer, M. Daim, T. U. Jetter. A. (2013) A Review of Scenario Planning, *Futures*, 42, pp. 23-40.
- 46- Arcade, J. Godet, M. Meunier, F. Roubelat, F. (2003) Structural Analysis with the MICMAC Method & Actors Strategy with MACTOR Method, AC/UNU Millennium Project: Futures Research Methodology, V2.0, AC/UNU, Washington, DC.
- 47- Asan, S. S. Asan, U. (2007) Qualitative Cross-Impact Analysis with Time Consideration, *Technological Forecasting and Social Change*, 74 (5), pp. 627-644.
- 48- Bell, W. (2003) *Foundation of Futures Studies*, New Jersey: Transaction Publishers.
- 49- Berkhout, F. Hertin, J. (2002) Foresight futures scenarios, developing and applying a participative strategic planning tool. *GMI* 37, pp.37-52.

- 50- Cuhls, K. (2003) From forecasting to foresight process- new participative foresight Activities in Germany. *Journal of forecasting* 22, pp. 93-111.
- 51- Cuhls, K. Grupp, H. (2002) *Innovation for our Future*. Physica publishers: Heidelberg.
- 52- Curtis W.R. (2010) Intersections of Strategic Planning and Future Study, *Journal of future study* 71 pp. 71-100.
- 53- Dalkey, N. C. (2002) An Elementary Cross- Impact Model, *Technological Forecasting and Social Change*, 3, pp.317-329.
- 54- Huxham, C. (1996) *Creating collaborative advantage*. London: SAGE.
- 55- sustainable tourism development in rural north Carolina; A dissertation Submitted to the north Carolina state university of central Florida; for the degree of Doctor of Philosophy.
- 56- Leebouapao, L; Phonesaly, S; Phetsamone, S; Souphith, D; Vanthana ,N . (2004). *Lao PDR Cross*.
- 57- Leemput, M.V. (2010) Foresight in Brussels capital region. *Futures* 42 pp. 370-379.
- 58- Lo presti, A. (1999) The logical exchange between futures studies and social sciences: integrated review of sociology, V. 9, N.3, pp311-320.
- 59- Loveridge, D. Cuhls, K. Keenan, M, Nedeva, M. (2001) *The practice of national Foresight programmes - A New Analytical Framework*, Policy Research in Engineering Science & Technology (PREST).
- 60- Masini, E. (1993) *Why Futures studies?* London: Grey Seal.
- 61- Miles, I. Keenan, M. (2002) *Practical guide to regional foresight in United Kingdom*,
- 62- Murshid.K.a.s; Tuot, S. (2005).*the Cross Border Economy of Cambodia"* Cambodia Development Resource Institute, Development Analysis Network with the Support of the Rockefeller Foundation Phnom Penh.104-126.
- 63- Myers, D, Kitsuse. A. (2000) Constructing the future in planning: A Survey of Theories and Tools. *Journal of planning Education and Reserch*. N: 19, pp. 221-231.
- 64- Myers, D. (2001) Putting the Future in planning, *Journal of American planning Association* 67(4), pp. 365-367.
- 65- World Economic Forum, *The Kingdom of Saudi Arabia and the World: Scenarios to 2025*.